

اخلاق در معماری

سجاد نازی دیز جی^{۱*}، دکتر محسن وفامهر^۲، احمد رضا کشتکار قلاتی^۳

۱. گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه غیرانتفاعی دیلمان، لاهیجان

۲. گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران

۳. گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

چکیده

زمینه: با توجه به ارتباط و تاثیر ممتاز معماری در زمینه‌های مختلف انسانی از قبیل فرهنگ، روانشناسی، جامعه شناسی و غیره رعایت معیارهای اخلاقی در طراحی معماری ضروری است. درعین حال، معماری به عنوان یک حرفه و داشتن جنبه مهندسی باید تابع مقررات اخلاق حرفه‌ای و مهندسی باشد. اخلاقیات معماری در دو زمینه هنری و فناورانه آن قابل بررسی است.

روش کار: روش کار بر مبنای بررسی فلسفه اخلاق و مشترکات اخلاقی بین مکاتب و ارتباط آن با اخلاق حرفه‌ای معماری می‌باشد. همکاری مشترک بین فیلسوفان اخلاق و معماران به عنوان روش مناسبی برای استخراج اصول اخلاقی معماری پیشنهاد می‌شود. در نتیجه این همکاری دو نوع ارزشهای اخلاقی جهانی و بومی قابل استخراج می‌باشد. نقش معمار در رعایت معیارهای توسعه پایدار و احترام به محیط زیست به عنوان ارزشهای بین المللی اخلاق مهندسی معماری تشریح می‌شود. در این پژوهش، مقایسه آموزش معماری نوین و سنتی و تاثیر آن در اخلاقیات بررسی شده و الگوپذیری از معماری سنتی به عنوان روشی مناسب برای تدوین مقررات اخلاقی حرفه معماری پیشنهاد می‌شود.

نتیجه گیری: نتیجه اینکه به دلیل ماهیت خاص رشته معماری و تاثیر آن در اجتماع، تدوین مقررات اخلاقی حرفه معماری به صورت مستقل از سایر رشته‌های مهندسی ضروری است. با توجه به اهمیت آموزش در گسترش ارزشها، ادای سوگند نامه معماری برای فارغ التحصیلان و تدوین سرفصل مخصوص درس اخلاق معماری در دانشگاهها پیشنهاد می‌شود. در این راستا الگوپذیری از اخلاقیات معماری سنتی بسیار کارساز بوده و در نهایت استفاده از اصول اخلاق معماری تدوین شده در بازنگری یا تدوین قوانین معماری برای استفاده کارشناسان حقوقی این رشته مفید خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، اخلاق معماری، اخلاق مهندسی

سر آغاز

دهه‌های اخیر گسترش خلافت‌های حرفه‌ای که غالباً توسط افرادی با درجات عالی تحصیلی و صاحب مسؤولیتهای اجتماعی بودند اهمیت پرداختن به موضوع اخلاق حرفه‌ای و به صورت خاص اخلاق معماری را دو چندان نموده است. اشکال پایدار معماری حافظ تاریخ، فرهنگ و تمدن بشری است و بدینسان یک قسمت مهم از قضاوت آیندگان در مورد اخلاق جوامع، مربوط به

بررسی موضوع اخلاق در حرفه معماری نیازمند شناخت دوجانبه چیستی اخلاق و از سوی دیگر ماهیت معماری است. با وجود اینکه معماران سنتی، این حرفه را هنری مقدس شمرده و اصول شرافت حرفه‌ای به صورت سینه به سینه منتقل می‌شد، اما در

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: sajadnazi@yahoo.com

مبنای اخلاقیات بر این عقیده استوار است که آنچه برای انسانهای به خصوصی خوب یا بد است، نه فقط از دیدگاه آنان، بلکه از دیدگاه فراگیرتری خوب یا بد می‌باشد (۲).

حکم کردن به این که چه چیزی فی نفسه خوب است به این معناست که آن چیز ارزشمند است. ذهن انسان با ارزشگذاری، امور خیر و شر را پدید می‌آورد و در نتیجه به تقبیح و تحسین این امور می‌پردازد. هرچند برخی فیلسوفان اخلاقی به بررسی مساله اخلاق، مستقل از ادیان پرداخته اند اما ایجاد و گسترش اخلاقیات در جوامع انسانی بسیار مدیون ادیان بزرگ تاریخ بوده اند. پیامبر اسلام به عنوان خاتم پیامبران نوید بخش آخرین و کاملترین نظام اخلاق دینی در جهان بوده است.

اخلاق اسلامی یک نظام اخلاقی بر پایه اخلاق، عقل، قرآن و سخنان پیامبر اسلام است. در حقیقت اخلاق اسلامی مجموعه‌ای است از تمام مطالب مرتبط به اخلاق و مخصوصاً علم اخلاق که به جهان اسلام و فرهنگ اسلامی منتسب اند، صرف نظر از این که با اخلاق در حوزه‌های دیگر کمابیش دارای مشترکاتی باشد (۳).

اخلاقیات ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با ارزشها دارند و به عنوان ابزاری نگریسته می‌شوند که ارزشها را به عمل تبدیل می‌کنند. اخلاق یعنی رعایت اصول معنوی و ارزشهایی که بر رفتار شخص یا گروه حاکم است، مبنی بر اینکه درست چیست و نادرست کدام است؟ (۴). اخلاق، مفاهیمی چون: اعتماد، صداقت، درستی، وفای به عهد نسبت به دیگران، عدالت و مساوات و فضائل شهروندی و خدمت به جامعه را در بر می‌گیرد. اخلاق در معنی، تشخیص درست از نادرست و خوب از بد، همیشه موضوع مورد بحث فلاسفه بوده و به عنوان یکی از شاخه‌های فلسفه در مورد آن سخن گفته‌اند. بعلاوه برخی مانند هایک اخلاق را تمدن‌ساز به شمار می‌آورند (۵). بیشتر معیارها و قواعد اخلاقی در یک فرهنگ نسبت به فرهنگهای دیگر و در زمانهای مختلف با یکدیگر تفاوت دارند. (۶). به عبارت دیگر، نسبت گرای^۱ اخلاقی باعث می‌شود آنچه که در یک جامعه، عملی درست نامیده می‌شود در فرهنگ یا جامعه‌ای دیگر نادرست تلقی شود و میزان ابهام و بعضاً تعارض در ارزشها افزایش یابد. موضوع نسبی یا مطلق بودن اخلاق یکی از

معماری آن سرزمین خواهد بود. فعالان معماری دنیا سالهاست در زمینه نقش اخلاق در معماری مشغول به تحقیق بوده و در این راستا از آرا فیلسوفان و فقیهان بهره جسته اند.

معماری تأثیرات انکارناپذیری در زمینه‌های مختلف انسانی از قبیل فرهنگ، روانشناسی، جامعه شناسی و... دارد. عدم رعایت اصول اخلاقی در طراحی و اجرای بناهای معماری صدمه‌های جبرانناپذیری بر جسم، روح و روان انسانها دارد. در عین حال هر معماری به عنوان یک متخصص ملزم به مراعات اصول اخلاق حرفه‌ای می‌باشد. پژوهش و التزام اخلاق حرفه‌ای و به صورت تخصصی‌تر اخلاق مهندسی در دهه‌های اخیر مخصوصاً در کشورهای توسعه یافته مورد توجه واقع شده است ولی تحقیق در مورد اخلاق معماری با توجه به تفاوت‌های ویژه آن با سایر رشته‌های مهندسی بالاخص در ایران کمتر انجام شده است.

در این نوشتار با هدف تهیه الگویی مفید برای تدوین یک نظام هماهنگ اخلاقی در معماری، فلسفه اخلاق و مفاهیم نسبی و مطلق بودن آن، اشتراکات مکاتب مختلف مورد توجه واقع شده است. در ادامه مفاهیم اخلاق مهندسی و هنری به عنوان دو جنبه مهم معماری و توسعه پایدار و محیط زیست به عنوان ارزشهای جهانی و تأثیر آنها در اخلاق معماری تشریح شده است. همچنین تأثیر نظامهای آموزشی سنتی و نوین معماری و روش الگوگیری از معماری سنتی در اخلاق معماری بیان گردیده و در انتها نقش اخلاقیات معماری در تدوین مقررات حقوقی مربوط به معماری تبیین شده است.

فلسفه و چیستی اخلاق

در مورد اخلاق، نظرهای مختلفی ابراز شده است. برخی آن را مطلق و برخی نیز نسبی انگاشته‌اند. آرا فیلسوفان شرقی و غربی نیز با هم مشترکات و تفاوت‌هایی دارند. اخلاق به صورت شاخه‌ای از فلسفه بحث می‌شود که به استدلال درباره پرسشهای بنیادین اخلاقیات می‌پردازد. درستی و نادرستی امور، شناخت امور خیر و شر، و باز شناسی فضایل، مسائل بنیادین اخلاق را تشکیل می‌دهند (۱).

مشکلات مباحث بین فیلسوفان اخلاق بوده است. فیلسوفان اسلامی غالباً به نقد نسبیت اخلاق پرداخته اند.

مرحوم علامه طباطبائی در نقد نظریه نسبیت اخلاق می‌گوید: «این که گفته می‌شود نظریات مردم در اجتماعات مختلف در تشخیص حسن و قبح متفاوت است و چه بسا صفاتی که از نظر یک اجتماع مستحسن است از نظر اجتماع دیگر قبیح شمرده می‌شوند، سخن صحیحی است ولی از جهت لزوم پیروی از اصول و فروع فضیلتها و دوری از ردیلتها، اخلاقی، اختلافی در کار نیست، بلکه تمام اختلافات در تطبیق بر مصادیق است» (۷).

مرحوم مطهری نیز می‌گوید: «مانعی ندارد که بگوییم افعال اخلاقی نسبی هستند ولی آنچه مربوط به خود اخلاق است یعنی خلق و خوی و فضیلت روحی انسانی که شامل غیر دوستی، انساندوستی و علاقمندی به سرنوشت انسانهاست، آن را نمی‌توان نسبی تلقی کرد» (۸).

به هر ترتیب با تحقیق در اخلاقیات جوامع مختلف در اعصار گوناگون می‌توان دریافت توافقی بنیادین بین انسانها در شناخت عدالت و اخلاق وجود دارد.

بنابراین فارغ از مفاهیم مطلق یا نسبی بودن اخلاق می‌توان اصولی اخلاقی یافت که همه انسانها روی آن توافق داشته و خود را ملزم به رعایت آنها بدانند. با توجه به اینکه با پیشرفت فناوریهای اخیر مفاهیم مهندسی و معماری جهانی شده‌اند و مهندسانی با ملیتهای مختلف و متعلق به مکاتب فکری گوناگون در شرکتهای بین المللی همکاری و تعامل نزدیک با هم دارند بررسی مشترکات اخلاقی ماده اولیه بسیار مفیدی برای تدوین و گسترش اصول حرفه ای، اخلاق مهندسی و معماری خواهد بود.

اخلاق مهندسی^۲

مهندسان محصولات و فرایندهایی خلق می‌کنند که تولید غذا، سرپناه، انرژی، ارتباطات، بهداشت و حفاظت در برابر بلایای طبیعی را بهبود می‌بخشد و بر رفاه و زیبایی زندگی روزمره ما می‌افزایند (۹).

فناوری تاثیر عمیق و نافذی در جهان معاصر دارد و مهندسان نقشی محوری در تمام جنبه‌های توسعه فناوری دارند. برای در حد اعلا نگاه داشتن ایمنی، سلامت و رفاه جامعه، بهداشت و

آسایش و صرفه اقتصادی مردم مهندسان باید تعهد اخلاقی داشته باشند و به ابزارهایی مجهز باشند تا بتوانند با مسائل دشوار اخلاقی که با آنها مواجه می‌شوند دست و پنجه نرم کنند.

مهندسان از جهات مختلفی که اهم آنها میزان تحصیلات عالی، امکان توانایی تغییر در محیط، مصرف منابع و ایفای نقش به عنوان الگوی جامعه هستند، یکی از اصلی ترین گروههایی به شمار می‌روند که در جوامع پیشرفته و توسعه یافته، در سازندگی و توسعه مادی و حتی توسعه فکری و فرهنگی و مدیریت جامعه نقشی شایان توجه ایفا می‌کنند. به این ترتیب است که جهت‌گیریهای فکری و اخلاقی مهندسان علاوه بر میزان کارایی طرحها و پروژهها در سلامت و یا افول ارتباطات انسانی، در هدایت یا انحطاط همکاران و زیر دستان و در تحول و دگرگونی (ارتقا یا افول) عمومی جامعه تاثیر بسزایی دارند. (۱۰). یک مهندس برخوردار از اخلاق مهندسی در حالی که از علم و خلاقیت برخوردار است، می‌تواند رفاه و آسایش را برای خود و جامعه فراهم نماید و ایمنی و سلامت جامعه را بیشتر مراعات کند، در مصرف منابع طبیعی صرفه جویی کند، آلوده سازی محیط زیست را کاهش دهد، و در نهایت شادی و آرامش خاطر بیشتری برای خود و جامعه فراهم نماید (۱۱).

تدوین درست و اصولی یک اخلاق مهندسی موثر در هر جامعه‌ای مستلزم همکاری متقابل کارشناسان و آگاهان فلسفه اخلاق و مهندسان هر رشته با تشکیل کارگروههای تخصصی می‌باشد.

معماری ترکیبی از هنر و فناوری است که جنبه هنری آن باید تجربه شده و جنبه علمی آن نیز آموخته شود. هنر و علم باید در راستای نیازهای کاربران آن با یکدیگر مطابقت داده شوند. از جنبه فناورانه معماری، اخلاق مهندسی تدوین شده عمومی برای سایر رشته‌های مهندسی در معماری نیز تا حدودی قابلیت کاربرد دارد. ولی به سبب ماهیت خاص رشته معماری و ارتباط و تاثیرهمه جانبه محیط و فضاها، طراحی شده توسط معمار بر روح و روان و فرهنگ مردم و جامعه بررسی مستقل اخلاق معماری ضروری است این ارتباط اخلاق و مهندسی معماری گسترده‌تر از تاثیر اخلاقیات در سایر رشته‌های مهندسی می‌باشد. در حقیقت می‌توان گفت روانشناسی انسانها که قسمتی از آن

زمینه مسائل زیبایی هنری است. برخی برآنند که اخلاق باید بر هنر حکومت کند، برخی دیگر بر نقطه مقابل تاکید دارند و می‌گویند که هنر باید آزاد و رها از همه حدود و قیود اخلاقی باشد. هر دو گروه برای نظر خود استدلالهایی دارند. گروه اول می‌گویند هنر بدون اخلاق مضرات زیادی دارد از جمله: بی‌معنایی و پوچی، گم‌گشتگی، سرگشتگی و هرج و مرج، پستی و شناخت، از دست رفتن معیار ارزشگذاری و داوری، رواج بی‌هنری به نام هنر، پایین آمدن معیار پسند مردم، و گروه دوم معتقدند هنر مقید به اخلاق مشکلاتی را پدید می‌آورد از جمله از دست رفتن استقلال هنر، بسته شدن دست و پای هنر و هنرمند و جلوگیری از رشد قوای خلاقه وی، تولید نشدن بسیاری آثار هنری که می‌خواهند از حدود اخلاقی گذر کنند، در خدمت قدرت قرارگرفتن هنر به بهانه اخلاق، از دست رفتن حریم خصوصی به بهانه اخلاق اشکالات گروه اول همه واردند بنابراین نمی‌توان از هنر بدون اخلاق سخن گفت حال باید دید آیا راه فراری از اشکالات گروه دوم وجود دارد؟ (۱۲)

شهید مطهری از اولین نظریه پردازان تعامل زیبایی و اخلاق در ایران است. ایشان حس زیبایی را از اموری می‌داند که در پرتو اعتقاد به خدا پرورش می‌یابد. و از زیباشناسی در فلسفه اخلاق بهره می‌گیرد. مطهری در یکی از آثار خود در باب تأثیر زیبایی روح بر انسان و معیار فعل اخلاقی و نیز تفاوت دیدگاه‌های مختلف پیرامون زیبایی فعل و زیبایی روح و رابطه آن با اخلاق را به دقت بررسی می‌کند. او در بیان تفاوت نظریه‌ای که زیبایی را با توجه به اصل غایت ارزیابی می‌کند و نظریه‌ای که زیبایی را صفت فعل می‌داند و مدعی است انسان به اعتبار فعلی‌اش زیبا می‌شود، می‌گوید: چنین نیست، روح زیباست، از روح زیبا فعلی صادر می‌شود که بناچار زیباست، زیرا معمول آن علت است و نتیجه می‌گیرد: پس بنا بر یک فریضه، انسان از فعلش زیبایی کسب می‌کند و بنا بر یک نظر دیگر، فعل از انسان زیبایی کسب می‌کند (۱۳).

توسعه پایدار در اخلاق معماری

یکی از مهمترین مسائل در رعایت اخلاق معماری توجه عمیق یک معمار به مساله توسعه پایدار^۳ می‌باشد. در تمامی اصول

تحت تأثیر محیط و فضاها معماری است رابطه تنگاتنگی با اخلاقیات انسانها دارد. علاوه بر رعایت موازین عمومی اخلاق حرفه‌ای و اسلامی از قبیل صداقت، تعهد و غیره توسط معماران و شرکت‌های مرتبط با معماری، رعایت نکات خاصی در طراحی معماری و آموزش آن نیز ضرورتی انکارناپذیر است. لذا، اخلاق معماری در این نوشتار از جنبه‌های زیر به بحث گذاشته می‌شود:

- ۱- ضرورت رعایت موازین اخلاقی از منظر اخلاق حرفه‌ای،
- ۲- ضرورت رعایت نکات خاص طراحی در ارتباط با تأثیرات اخلاقی معماری بر انسان.

مهندسان معمار نیز چون سایر اقشار حرفه‌ای ملزم به رعایت اصول اخلاق حرفه‌ای در قبال جامعه، مشتری، حرفه، همکاران، محیط زیست، پیمانکاران و کارخانه‌های سازنده هستند. علاوه بر این، رعایت نکات طراحی معماری خاصی در نجات جسم و روح انسانها تأثیر بسزایی دارد. تجربیات زندگی در بعضی مجتمع‌های مسکونی نشان داده است سازماندهی نامناسب فضایی توسط معمار طرح به مرور زمان موجب افزایش جرم و فساد اخلاقی در بین ساکنان شده است.

اشتراکات موجود در مکتب‌های اخلاقی مختلف و بررسی کارشناسانه آنها برای کاربرد در مهندسی معماری ارزشهای جهانی معماری و شهرسازی را پدید می‌آورند به عنوان مثال توجه به محیط زیست یا التزام به تعهد، صداقت و غیره ارزشهایی هستند که در مکاتب اخلاقی مختلف و کشورهای گوناگون مشترک می‌باشند و به دلیل نزدیکی و تعامل نزدیک معماری با فرهنگ و اعتقادات مردم تدوین ارزشهای اخلاقی بومی نیز ضرورت دارد. از جمله ارزشهای بسیار با اهمیت جهانی معماری توجه به توسعه پایدار و محیط زیست انسانی می‌باشد.

اخلاق هنری

با توجه به ماهیت هنری معماری در کنار ماهیت فناورانه آن، علاوه بر اخلاق مهندسی بررسی اخلاق هنری نیز به همان اندازه حایز اهمیت می‌باشد. رابطه هنر و اخلاق از زمان افلاطون مورد توجه فلاسفه قرار گرفت و زیباشناسی اروپا از رنسانس به این سو متوجه مناسبت زیبایی با اخلاق و حقیقت شده است. در میان فلاسفه متاخر، کانت از برجسته ترین نظریه پردازان در

محیط زیست و طبیعت

یکی از مهمترین وظایف انسانی، توجه و حفظ محیط زیست^۴ می‌باشد. طبیعت و محیط زیست همواره در خدمت رفاه و سلامت بشر بوده است. انسانها نیز باید از محیط زیست مراقبت نموده یا لاقلاً آسیبهایی جدی بدان وارد نکنند. در حقیقت از منظر فناوری معماری استفاده از مواد و مصالحی که قابلیت برگشت پذیری به طبیعت دارند و از منظر هنر معماری، طراحی همسان و هماهنگ با طبیعت می‌تواند وظیفه یک معمار را در تعامل و همیاری با محیط زیست به انجام رساند. یکی از مهمترین گرایشهای معماری که در اوایل قرن بیستم توسط فرانک لوید رایت با نام معماری ارگانیک^۵ ظاهر شد با طراحی خانه آبشار معروفیت جهانی پیدا کرد.

از طرف دیگر با رشد شهرها شاهد ازبین رفتن و به حداقل رسیدن فضاهای سبز هستیم. معماران منظر، گروههای معماری سبز با استفاده بهینه از دانش طراحی فضاهای سبز، بامهای سبز و... نقش مهمی را در خدمت به محیط زیست ایفا می‌کنند. اهمیت توجه به طبیعت تا بدانجا بین فیلسوفان اخلاقی بوده که یکی از مهمترین شاخه‌های فلسفه اخلاق، طبیعت گرایی^۶ است. طبیعت گرایان معتقدند که امور اخلاقی به صورت بنیادین در طبیعت هست. دستگاه شناختی ذهن انسان به راحتی میان اموری که در طبیعت وجود دارند و اموری که این چنین نیستند فرق می‌گذارد. مسأله اینجاست که آیا درست و نادرست در طبیعت موجود است یا خیر؟ در حقیقت این سوالی از جوهر اخلاق است؛ سوالی درباره این که اخلاق طبیعی است یا ساخته دست بشر است؟ پاسخ مثبت به مسأله مذکور یعنی وجود درست و نادرست در طبیعت، گرایش طبیعی در اخلاق را بر می‌سازد. این افراد برآنند که اخلاق بخشی از نظام طبیعی اشیاء است. اندیشیدن درباره اخلاق به مثابه امری طبیعی تنها در سنت قانون طبیعی معنا می‌یابد. این دیدگاه اخلاقی بر این اصل بنیان نهاده شده است که اخلاقیات در ذات طبیعت و بشر نهادینه است و در همه جای جهان اخلاق تنها یکی است. در نتیجه این نظرگاه در مخالفت کامل با نسبی نگری اخلاقی است (۱۵).

اخلاقی و مقررات اخلاق حرفه ای تدوین شده در دنیا توجه به توسعه پایدار و محیط زیست به عنوان یکی از سرفصلهای مهم اخلاقی در نظر گرفته شده است. هیأت جهانی محیط زیست، توسعه پایدار را چنین تعریف کرده است: توسعه پایدار فرایند هدایت سرمایه گذاری، سمت گیری توسعه فناوری و تغییر نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد. مفهوم جدید توسعه پایدار کلی نگر است و ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را دربرمی‌گیرد. مؤلفه‌های اصلی توسعه پایدار انسان، کودکان و نوجوانان، زنان، محیط زیست، فرهنگ، آموزش، علم، اخلاق، امنیت و مشارکت می‌باشد (۱۴). اخلاقی که توسط معماری در جهت توسعه پایدار شکل می‌گیرد به نوعی توجه و رعایت دقیق حقوق دیگران است عنوانی که در معارف اخلاقی اسلامی به عنوان «حق الناس» از آن بارها یاد شده است. جدول شماره ۱ نقش معمار را در توسعه مؤلفه‌های توسعه پایدار نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱: معیارهای توسعه پایدار مرتبط با اخلاقیات معماری (نگارندگان)

معیارهای توسعه پایدار	نقش معمار
انسان، کودکان و نوجوانان، زنان	توجه دقیق و ظریف به نیازهای این گروهها در طراحی فضاها
محیط زیست	توجه به محیط زیست در دو مقوله فناوری معماری و طراحی معماری
فرهنگ	تاثیر طراحی معماری بر فرهنگ جوامع و بناهای شاخص به عنوان نمایندگان فرهنگ ملل در اعصار مختلف
آموزش	طراحی فضاهای آموزشی مناسب
علم	استفاده از علم روز در فناوری معماری و کمک به گسترش علم با طراحی فضاهای علمی
اخلاق	توجه به معیارهای اخلاق جهانی و بومی و اسلامی در طراحی معماری
امنیت	تامین امنیت جانی و روانی استفاده کنندگان فضا با فنون طراحی (ورودیها، حریق و ...)
مشارکت	کمک به تقویت روحیه مشارکت از طریق استفاده از راهکارهای هندسی و روانشناسی در طراحی معماری

اخلاقیات و آموزش معماری

آموزش به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه پایدار یکی از پر قدرت ترین اهرمهای تقویت ارزشهای اخلاقی در جوامع می‌باشد. در حقیقت انسانها ارزشهای اخلاقی را به صورت اکتسابی در محیط خانواده و نظامهای آموزشی کسب می‌نمایند. تجربیات نشان داده است انسانهایی که در نظامهای اخلاقی درستی پرورش یافته‌اند در فضاهای کاری نیز اصول حرفه‌ای شغلی را رعایت می‌نمایند چرا که بسیاری از اصول اخلاق کاری از جمله اخلاق مهندسی بر پایه اصول کلی شرافت انسانی می‌باشد. صداقت و راستگویی، تعهد، حفظ اسرار دیگران، رعایت حقوق و آبروی انسانها، عدم فساد مالی و غیره اصولی هستند که همه انسانها چه حرفه‌ای و چه غیر حرفه‌ای ملزم به رعایت‌اند. معماران از آنجا که می‌بایست علم، زیبایی شناسی^۷ و روان شناسی را توأماً به کار گیرند وضعیت یگانه و ممتازتری دارند. آنها می‌توانند در بهره‌وری یا تخریب سرمایه‌های مادی و معنوی جامعه بسیار مؤثر باشند. ساختمانهای طرح شده توسط معمار علاوه بر تاثیرات زیست محیطی بر روح، روان، عادات و فرهنگ مردم تاثیرات بسیاری دارد و به بیان دیگر می‌شود گفت انسانهای خوب فضاهای خوب طراحی می‌کنند و فضاهای خوب انسانهای نیک سرشت را در کالبد خود پرورش می‌دهند.

در نظام آموزش معماری سنتی به صورت استاد و شاگردی بسیاری از اساسی‌ترین اصول اخلاقی از استاد به شاگرد منتقل می‌شد. استادان معماری سنتی هر کسی را به شاگردی نمی‌پذیرفتند و در موارد بسیاری شاگرد را خود برمی‌گزیدند. علاوه بر این، طراح و سازنده بنا یک شخص بود این مسأله نیز در پرورش روح و تفکر درست معماران قدیمی تاثیر خاصی داشت. راسکین در این باره نوشت: این روزها همیشه در فکر جدا کردن بدن از فکر هستیم، می‌خواهیم یکی همیشه فکر کند و دیگری همیشه کار کند. در حالی که تفکر فقط با کار، سالم می‌ماند و کار فقط با تفکر می‌تواند با رضایت و درستی انجام شود (۱۶). با بروز و ظهور مدرنیسم^۸ و انقلاب صنعتی^۹ تغییرات آشکاری در نظام آموزش معماری بوجود آمد. نظامهای آموزش آکادمیک معماری، رابطه معنوی و تاثیر اخلاقی استادان معمار را بر دانشجویان کمرنگ تر نمود. معماری نوین به واسطه پیشرفت

علم و فناوری به منصفه ظهور رسیده بود اما روشهای آموزش این نوع معماری و همچنین روشهای اخلاقی آن تدوین نگشته بود. علاوه بر این برخلاف معمار سنتی، استادان دانشگاه به صورت نظری و نه در کارگاه به آموزش معماری می‌پرداختند و تعداد شاگردان در مقایسه با شیوه سنتی افزایش چشمگیری یافته بود. این امر الگوگیری از اخلاقیات استادان توسط دانشجویان را سخت تر می‌کرد و از سوی دیگر، التزام به بعضی از جنبه‌های اخلاقی معماری در میان استادان دانشگاهها مانند معماران سنتی نبود. در این میان، ضرورت جبران این نقیصه به روشی دانشگاهی ضروری است. تدوین دروس اخلاق مهندسی و به صورت خاص تر اخلاق معماری مخصوصاً در سال آخر دانشگاه که دانشجو آماده ورود به حرفه می‌شود. تدریس این درس دو واحدی می‌تواند مبنایی مناسب برای آموزش، تقویت حس اخلاقی در عملکردهای فردی و جمعی حرفه‌ای و بیان سره از ناسره به مهندسان معمار آینده باشد. سوگند نامه‌ها^{۱۰} و مرامنامه‌ها نیز روشی دیگر برای تأکید بر اهمیت شرافت حرفه‌ای در بین معماران می‌باشد. پزشکان از زمانهای بسیار دور سوگند نامه بقراط را به هنگام ورود به حرفه یاد می‌کرده‌اند. توجه به اینکه عملکرد اشتباه پزشک به هنگام معالجه زندگی یک انسان را به مخاطره می‌اندازد در حالیکه اشتباهات یک معمار در طراحی و ساخت، زندگی، روان و فرهنگ هزاران انسان را در معرض آسیب قرار می‌دهد، اهمیت این نوع سوگند نامه‌ها را در هنگام فارغ التحصیلی و ورود به حرفه معماری دوچندان می‌نماید.

یادگیری اخلاق معماری با الگوپذیری از معماری سنتی

در کنار وجود ارزشهای جهانی اخلاقی برای معماران، ارزشهای بومی و مردمی برای ساخت بناها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معمار قدیمی میان خود مردم با فرهنگی همسان با آنان صداقانه خانه‌ای می‌ساخت که محلی برای زندگی باشد و این صداقت معمار است که حیات جاودانه به این بناها می‌بخشد و بدینگونه خانه‌ها، مساجد، مدرسه‌هایمان همه و همه محل اجتماع تمامی میانی اخلاقی شده‌اند. معماری هنری مقدس در بین سازندگان و استفاده کنندگان محسوب می‌شد.

جدول شماره ۲: اصول و ارزشهای اخلاقی مورد استفاده در معماری سنتی ایران (نگارندگان)

معماری	ارزش اخلاقی	شماره
اصول کلی		
مردم واری	توجه به ارزشهای انسانی، مهمان دوستی و .	۱
پرهیز از اسراف و بیهودگی	طبیقت ارزشهای اسلامی	۲
خودبستگی	پرهیز از اسراف، توجه به طبیعت	۳
درون گرایی	حریم خصوصی انسانها	۴
نیارش	شیوه‌های بهینه ساخت برای حفظ جان انسانها	
جزئیات		
کوبه در ورودی	توجه به حریم زن و مرد	۵
ارتفاع کم در ورودی و	مهمان‌نوازی و تواضع	۶
هشتی	مهمان به صاحبخانه	

و اما درهای ورودی که در طراحی آن نیز حسابگر بودن معمار را می‌توان دید. قرار دادن دو کوبه با دو شکل مختلف، یکی چکشی که مردان توسط آن حضور خود را پشت در اعلام کرده و دیگری حلقه‌ای که مخصوص زنان بوده است تا شخصی که برای باز کردن در می‌آید مطلع باشد که پشت در مرد است یا زن (ارزش اخلاقی اسلامی حریم زن و مرد). این تنها بخشی از اتفاقاتی است که در پشت در رخ می‌دهد، درحالی که اوج احترام و تکریم متقابل میان مهمان و صاحب خانه با گشوده شدن در صورت می‌گیرد. در همان گام نخست مهمان با توجه به ارتفاع کم در و بلند بودن آستانه آن، حالت تعظیم را پذیرفته و با سری پایین ورودی متواضعانه را برای میزبان تداعی می‌کند.

اکنون که در کشورمان الگوپذیری از معماری هویت دار گذشته جهت طراحی بناهای نوین بسیار مورد بحث است عدم تقلید صرف از کالبد بناهای سنتی و بهره گیری از روح معماری

هنر و معماری ایران از دیر باز دارای چند اصل بوده که به خوبی در نمونه‌های این هنر نمایان شده است. این اصول چنین هستند: مردم واری، پرهیز از بیهودگی، نیارش، خودبستگی و درون گرایی (۱۷).

مردم واری رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمان با اندام‌های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان سازی است (۱۷). ساخت خوابگاه در خانه ایرانی با اندازه‌ای خرد در برابر شکوه و پهناور بودن تالار و سفره خانه برای ارج نهادن به مهمان می‌باشد (ارزش اخلاقی مهمان نوازی ایرانی). در معماری ایرانی تلاش می‌شده کار بیهوده در ساختمان سازی نکنند و از اسراف پرهیز می‌کردند. در قرآن کریم آمده «مومنان، آنانکه از بیهودگی روی گردانند.» (سوره مومنون آیه سوم) یعنی اینک تزیینات ساختمان صرفاً برای زیبایی نبوده و جنبه کاربردی داشته است (ارسی و روزن با چوب یا گچ و شیشه‌های خرد و رنگین، گره سازی می‌شود تا در پیش آفتاب تند و سوزان چشم را نیازارد). قرآن کریم اسراف کنندگان را برادران شیطان می‌خواند. در سوره اسراء آیه‌های ۲۶ و ۲۷ در این مورد فرموده است: «حق خویشاوندان، بیچارگان و در راه ماندگان را بپرداز و زیاده روی مکن که زیاده روی کنندگان، برادران شیطانند و شیطان نسبت به پروردگارش کفر ورزید.»

در مورد خودبستگی معماران ایرانی تلاش می‌کردند از مصالح بوم آورد استفاده کنند. این کار باعث می‌شده از هزینه‌های رفت و آمد کاسته شده (پرهیز از اسراف) و ساختمان با طبیعت پیرامون خود هماهنگ‌تر و سازوارتر باشد (توجه به طبیعت و محیط زیست) (۱۷).

اصولاً در ساماندهی اندامهای گوناگون ساختمان و بویژه خانه‌های سنتی، باورهای مردم بسیار کارساز بوده است. یکی از باورهای مردم ایران ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت آن و نیز عزت نفس ایرانیان بوده که این امر به گونه‌ای معماری ایران را درونگرا ساخته است (توجه به حریم خصوصی افراد).

گذشته و اصول اخلاقی آن مبنای یک الگوپذیری درست خواهد بود.

تدوین مقررات اخلاقی حرفه ای^{۱۱}

تدوین مقررات اخلاقی یا آیین نامه اخلاق حرفه‌ای برای تمام رشته‌های مهندسی و به صورت خاص برای مهندسان معمار و شهرساز بسیار مفید و حیاتی است. تدوین اصول اخلاقی هم در قالب شرکتهای مهندسین مشاور و هم برای مهندسانی که با استفاده از پروانه اشتغال به کار نظام مهندسی مشغول به فعالیت می‌باشند قابل بحث و بررسی است. در دهه‌های اخیر، فعالیتهای گسترده‌ای برای تدوین مقررات اخلاقی حرفه‌ای و به صورت خاص اخلاق مهندسی و معماری در کشورهای توسعه یافته انجام شده است. تعداد شرکتهایی که خود را ملزم به رعایت مقررات اخلاقی می‌نمایند رو به افزایش می‌باشد. با وجود تفاوت ماهیتی رشته‌های مهندسی، ارزشهای اخلاقی تدوین شده برای رشته‌های مختلف مهندسی دارای اشتراکات فراوانی هستند (جدول شماره ۳)؛ از جمله سازمانهایی که اقدام به تدوین مقررات اخلاقی مختص معماری نموده اند انجمن معماران آمریکا می‌باشد. مسؤولیتهای اخلاقی معماران در شش بخش شامل وظایف عمومی، مسؤولیت در قبال جامعه، مشتری، حرفه، همکاران و محیط‌زیست تقسیم بندی شده است. در مقررات سایر سازمانها مسؤولیتهای معماران در قبال کارخانه‌های سازنده مصالح و پیمانکاران نیز دیده می‌شود. در صورتی که استفاده از مصالح کارخانه خاصی آسیب و ضرر و زیان خاصی را متوجه کارفرما نماید معمار موظف است حتی با وجود تخفیف قابل توجه از طرف فروشنده مواد و مصالح از به‌کار بردن آن اجتناب ورزد. همچنین حداکثر تلاش خود را جهت تفهیم نقشه‌ها به پیمانکار نموده و از تأیید مراحل اجرایی که مطابق با نقشه‌های اجرایی نیست خودداری کرده و از قبول هر نوع هدیه‌ای از طرف پیمانکار اجتناب نماید. از طرف دیگر با توجه به ماهیت خلاقانه و نوآورانه معماری، رعایت حقوق معنوی آثار و عدم گرتة برداری و تقلید محض از طراحی دیگر معماران و همچنین عدم ارائه یک طراحی برای چند کارفرما از دیگر اصول اخلاقی مختص معماری است.

با تفحص در اصول اخلاق مهندسی بین المللی می‌توان مشترکات ارزشهای اخلاقی موجود در آنها را به این ترتیب خلاصه نمود: (۱۸، ۱۹)

الف- تصمیمات مهندسی بر پایه ایمنی، بهداشت و نفع عمومی ب- توجه به توسعه پایدار و محیط زیست ج- انجام وظایف بر اساس صلاحیت و ارتقاء صلاحیت از طریق به‌روز شدن اطلاعات د- رفتار منصفانه بدون در نظر گرفتن نژاد و مذهب و جنسیت ه- صداقت، بی‌غرضی، انصاف نسبت به دیگران و دوری از فساد و- پیشرفت حرفه‌ای در سراسر دوران زندگی ی- دوری از امتیازهای سیاسی برای اخذ پروژه.

نقش اخلاق معماری در تدوین قوانین حقوقی مربوط به

معماری

در باره ارتباط حقوق و اخلاق و نقش اخلاق در ایجاد و تغییر قواعد حقوقی دو نظریه کاملاً متفاوت وجود دارد. ژرژ ریپر، حقوقدان توانای فرانسوی، که به سبب نوشتن کتاب وزین قواعد اخلاقی در تعهدات مدنی جایزه فرهنگستان فرانسه را به خود اختصاص داد از برجسته‌ترین اندیشمندان در جهت اثبات رابطه میان حقوق و اخلاق می‌باشد. وی در زمره کسانی است که گذشته از تألیفات متعدد در حقوق مدنی، تجارت، حقوق دریایی و... به مسائل فلسفه حقوق نیز رغبت فراوان نشان داده و نامی آشنا برای تمامی حقوقدانانی است که به فلسفه حقوق پرداخته اند و شاید کمتر کتابی یافت شود که پس از ریپر در فلسفه حقوق نگارش یافته و اثری از نام و اندیشه‌های وی در آن نباشد. در مقابل امانوئل کانت، حکیم بزرگ آلمانی، نیز بیش از همه حکما بر جدا ساختن حقوق و اخلاق اصرار ورزیده است (۲۰).

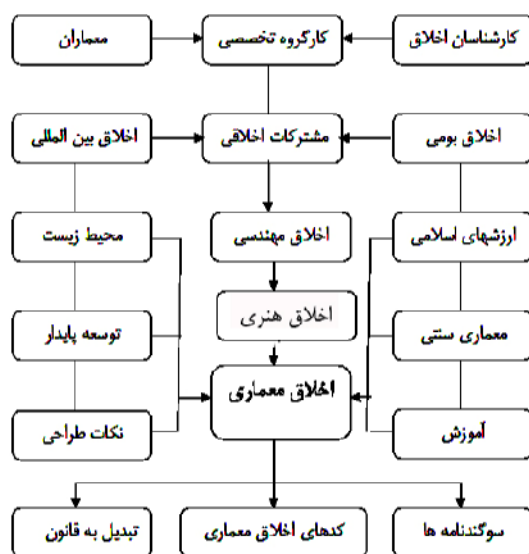
به نظر ریپر، قواعد اخلاقی از هر سو حقوق را احاطه کرده‌اند و در اثر پیروزی نیروهای پشتیبان اخلاق در آن نفوذ می‌کنند. وی اعتراف می‌کند که اخلاق عامل اصلی حقوق است. اخلاق چنان در میان حقوق گردش می‌کند که خون در بدن ریپر حقوق را رسوب تاریخی اخلاق اجتماعی می‌داند.

مسؤولیت مدنی و قاعده افراط در حق نیز از موارد تطبیق قاعده اخلاقی محسوب می‌شوند. الزام اخلاقی است که شخص را از

بومی و ایرانی با تاکید بر ارزشهای اسلامی و الگوپذیری از معماری سنتی.

آموزش، نقشی اساسی در گسترش اخلاقیات معماری در بین معماران دارد. تاکید بر درس اخلاق معماری با رعایت شاخصه‌های فوق و تهیه کتابها و سرفصلهای مخصوص معماری که با اصول کلی اخلاق مهندسی مشترکات و مفترقاتی دارد بسیار ضروری بوده و ماحصل امر با تدوین سوگندنامه معماری و انجام مراسم ادای سوگند توسط فارغ التحصیلان معماری انجام‌پذیر خواهد بود. همچنین تدوین و ارائه مقررات اخلاقی حرفه معماری و عرضه به شرکتهای مهندسی مشاور معماری و شهرسازی و نظارت مستمر بر آن، گامی دیگر در گسترش اخلاق معماری خواهد بود و در نهایت اینکه تدوین یا بازنگری قوانین حقوقی مربوط به معماری مبتنی بر اخلاقیات مختص معماری انجام پذیر می‌باشد. خلاصه‌ای از مراحل بررسی و تدوین اخلاق معماری در قالب یک نمودار در شکل شماره ۱ نشان داده شده است.

در ضمن با توجه به اینکه درصدی از جامعه را معماران تشکیل می‌دهند، عادت به رعایت قواعد اخلاق معماری بر گسترش اخلاق در کل جامعه تاثیر مستقیم داشته و فضاهای طراحی شده از طریق تأثیر در روح و روان و فرهنگ مردم تأثیری غیر مستقیم بر اخلاقیات کل جامعه خواهد داشت.



شکل شماره ۱: خلاصه‌ای از مراحل بررسی و تدوین اخلاق معماری

وارد ساختن زیان نسبت به دیگری ممنوع می‌دارد و هرگاه کسی بخواهد در استفاده از حقی افراط نماید و آن را برای مقصودهای خلاف اخلاق به کار برد این قاعده اخلاقی است که به مبارزه با آن بر می‌خیزد و از آن جلوگیری می‌کند. وظیفه اخلاقی مبنی بر این که نباید بی‌جهت به دیگری ضرر رسانید بنیاد قاعده مسؤولیت مدنی است (۲۱).

تدوین قوانین حقوقی برای التزام به اجرای قواعد حرفه‌ای بالاخص در معماری که موضوع بحث ماست با استفاده اصولی از اخلاق معماری قابل اجرا و مفید می‌باشد ولی این نکته را نیز باید پذیرفت که بسیاری از اصول اخلاقی در انسانها قابل پیگیری حقوقی نیستند ولی با ارزش سازی در جامعه مبتنی بر روانشناسی انسانها با استفاده از آموزش، فرهنگ سازی رسانه‌ای، انجام سوگندنامه‌های معماری و غیره می‌توان تا حدود زیادی این اصول را نهادینه کرده و موجب گسترش اخلاق در معماری شد.

نتیجه‌گیری

شناخت ماهیت اخلاق، فرهنگ و روانشناسی انسانها گامی اساسی در بررسی اخلاقیات مرتبط با معماری می‌باشد. کشورهای توسعه یافته سالهاست روی بحث اخلاق مهندسی و به‌طور ضمنی معماری فعالیت کرده‌اند. در ایران با توجه به پیشینه غنی اسلامی و التزام مردم به اخلاقیات مذهبی و همچنین التزام عملی معماران مسلمان به اخلاق در ساخت بناها انتظار می‌رود روی ماهیت اخلاق معماری معاصر که قابل استفاده برای دانشجویان، مهندسان و شرکتهای معماری باشد کارهای مدون بیشتری انجام گیرد. تشکیل کارگروههای تخصصی با همکاری متقابل کارشناسان اخلاقی و مهندسان معمار برای تدوین اصول اخلاق معماری بسیار مفید و لازم می‌باشد. نتیجه چنین همکاریهایی در چند زمینه قابل بررسی است: الف- تدوین ارزشهای اخلاقی مشترک با الگوپذیری از ارزشهای معماری بین المللی و کشف مشترکات اخلاقیات اسلامی و سایر مکاتب با تاکید بر روابط حرفه‌ای معماران، محیط زیست، توسعه پایدار و غیره ب- تدوین اصول اخلاقی

واژه نامه

نسبی گرایی	1. Relativism
اخلاق مهندسی	2. Engineering Ethics
توسعه پایدار	3. Sustainable Development
محیط زیست	4. Environment
معماری ارگانیک	5. Organic architecture
طبیعت گرایی	6. Naturalism
زیبایی شناسی	7. Aesthetics
نوگرایی، تجدد	8. Modernism
انقلاب صنعتی	9. Industrial Revolution
سوگند نامه	10. Affidavit
اصول اخلاقی	11. Ethical Codes

منابع

۹. مارتین مایک. اخلاق مهندسی. ترجمه: نادر محبتی. تهران: نشر مریم پورزند وکیل ۱۳۸۷: ۴۵.
۱۰. نقی زاده محمد. مهندسان و مبانی اخلاق مهندسی در فرهنگ ایرانی. دانش نما. ۱۳۸۲: ۱۳۵-۱۳۶.
۱۱. بهادری نژاد مهدی. نکته هایی در اخلاق مهندسی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. پاییز و زمستان ۱۳۸۵. سال اول. شماره ۱: ۶.
۱۲. صادقی هادی. هنر اخلاقی و اخلاق هنری. آیین خيال. ۱۳۸۷: شماره ۸: ۳۱.
۱۳. مطهری. مرتضی. فلسفه اخلاق. تهران: انتشارات صدرا: ۶۴-۵۳.
14. Euston S (1995) gathering hope: citizens call to a sustainability. Ethnic for guiding public life. Santa fe, nm: the ustanablility project, pp:132
۱۵. هولمز رابرت ال. مبانی فلسفه اخلاق. ترجمه: مسعود علیا. تهران: انتشارات ققنوس. ۱۳۷۵: ۱۹۸.
15. Ruskin J (2002). the stones of venice. edited by lionello puppi & mark Edward smith, Vendome press. pp:49
۱۶. پیرنیا محمد کریم. سبک شناسی معماری ایرانی. تهران: نشر معمار. ۱۳۸۳. ص ۲۶
17. FIDIC - Code of Ethics. Availabale at: <http://www1.fidic.org/about/ethics.asp>. Access d: 7 Aug. 2010
18. Code of Ethics of Engineers-ASME. Availabale at: <http://sections.asme.org/colorado/ethics.html>. Access d: 7 Aug. 2010
۱۹. فروغی محمد علی. سیر حکمت در اروپا. تهران: نشر البرز. ۱۳۷۵: ۳۶۰.
۲۰. ریپر ژرژ. قاعده اخلاقی در تعهدات مدنی. قاعده اخلاقی در تعهدات مدنی. تهران: چاپ رنگین. ۱۳۲۶: ۷۶.

۱. گنسلر هری جی. درآمدی جدید به فلسفه اخلاق. ترجمه: حمیده بحرینی. تهران: انتشارات آسمان خيال. ۱۳۸۵: ص ۳۰.
۲. نیگل توماس. معنای درست نادرست. ترجمه: سعید ناجی. مجله ارغنون. ۱۳۷۹. شماره ۱۶: ص ۴۰۴.
۳. مطهری مرتضی. آشنایی با علوم اسلامی. تهران: انتشارات صدرا. ۱۳۸۷: ص ۷.
۴. دفت ریچارد ال. تئوری سازمان و طراحی ساختار. ترجمه: علی پارسائیان و سید محمد اعرابی. تهران: مطالعات و پژوهشهای بازگانی. ۱۳۷۴: ۶۳۸.
۵. هس مر ال تی. اخلاق در مدیریت. ترجمه: سید محمد اعرابی و داوود ایزدی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی. ۱۳۸۲: ۱۲۹.
۶. لاوسن آلن. مدیریت اخلاقی در خدمات دولتی. ترجمه: محمدرضا ربیعی مندجین و حسن کیوریان. تهران: نشر یکان. ۱۳۸۱: ۱۱۳.
۷. بزرگ مقام محسن. طلاق و نسبیت اخلاق. کیهان اندیشه. ۱۳۷۰. شماره ۵۸: ۳۴.
۸. مطهری مرتضی. تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات الزهرا. ۱۳۶۲: ۱۳۸.